

MISSA PASTORIL FÁCIL; LLAMADA:
MISSA DE PASTORES

A 2 VOCES Y CORO

para Organo o Armonium e Instrumentos pastoriles

Compuesta por el Maestro y Organista D^o Ant^o VAQUE.

KIRIES.

Andante Pastoril.

VOZ 1^a y 2^a

CORO o VOZ 2^a

Flautin
Baixens
Tamboril

ACOMPAT^o.

Voz 1^a

Voz 2^a

p Ki-ri-e

e - ley - son

ff e - leyson

p Ki-ri-e

Ki-ri-e

e - ley - son

Detall del primer full de la partitura de la Missa de Pastors que es canta a la Llacuna

A LA LLACUNA ES CANTA UNA MISSA DE PASTORS

XAVIER BAYER

Durant la nit de Nadal a l'església de la Llacuna s'interpreta una singular obra musical; és una missa dedicada als pastors. Tot i ser una composició del segle XIX cantada en llatí, s'ha transmès de pares a fills i de generació en generació, de manera que actualment forma part del corpus de tradicions de la població. Antigament es feien misses de pastors arreu; des de la catedral de Barcelona fins a moltes petites esglésies del país. En l'actualitat, la de la Llacuna, possiblement és l'única que es manté viva, ja que porta més d'un segle cantant-se.

Arran d'un treball de recerca sobre música tradicional, vaig conèixer aquesta curiosa missa. El 1991 vaig impulsar l'enregistrament de la missa de pastors de la Llacuna per a l'arxiu de la Fonoteca de Música Tradicional del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Gairebé tres dècades més tard he treballat per la inclusió d'aquesta missa de pastors a l'inventari del Patrimoni Cultural Immaterial del Penedès, promogut pel Departament de Cultura. Mercès a l'impuls de l'Institut d'Estudis Penedesencs i del Centre d'Estudis Llacunencs s'ha inclòs en aquest inventari. A més, se n'ha publicat un ampli treball amb tot el material recollit.¹ Així, doncs, en aquest article veurem d'on sorgeixen aquestes misses de pastors, com evolucionen i com és la que encara es canta a la Llacuna.

Antany hi havia pastors que es passaven tot l'any a muntanya, molts feien la transhumància, però per Nadal sempre procuraven ser a casa. Hi havia la creença que si anaven a missa per Nadal ja els valia per tot l'any. Eren moments en què la societat estava fortament marcada per la religió i en què hi havia una economia fonamentada sobretot en l'agricultura i en la ramaderia. Hi havia moltíssims més pastors que no pas ara. Així doncs, el retrobament de les famílies per Nadal era motiu de gran celebració. Les misses de Nadal, des de fa segles, a bona part del món rural eren una festa en què els pastors tenien un gran protagonisme. S'havien fet representacions teatrals rememorant les antigues adoracions de pastors, es ballava, es beneïen i menjaven coques i aliments durant la missa... Segons Amades «*com a complement profà de la missa s'havien fet representacions de l'adoració dels pastors i el poble, el qual dialogava, cantava i es feia seva la representació, sentint-se'n intèrpret*».² Imagineu-vos com deurien ser les celebracions festives que al segle XVI es va celebrar el concili de Trento, el qual va abolir els rituals i celebracions de caràcter més local i va unificar com havien de ser les misses. Va establir una normativa de com havia de ser la celebració de l'eucaristia amb el que va anomenar la missa tridentina. A partir d'aleshores l'Església es va distanciar del que havien estat les celebracions més properes a la gent del poble.

1. Xavier Bayer, *La missa de pastors de la Llacuna*. La Llacuna: Centre d'Estudis Llacunencs, *Butlletí*, núm. 10, 2019.

2. Joan Amades, *Costumari català. El curs de l'any*. Barcelona: Ed. Salvat, 1950.

L'adoració del moltó.

Il·lustració per a la missa de Nadal, publicada al *Costumari Català* de Joan Amades

Amb el pas dels anys, però, de mica en mica es va retornar cap a la presència d'activitats més populars dins les esglésies. Durant la missa del gall els músics organistes gaudien del que es coneix com les «llibertats d'orgue», que podien ser cants de pastors o altres temes musicals de l'entorn proper. El baró de Maldà, el 1798, escriu: «En estos temps de festes de Nadal, que els organistes d'iglésies —i més los jovenets clergues i coristes de convents— s'esplaien en tocar pastorel·les pròpies d'est temps, tan alegre, que solemnitza Nostra Santa Mare Iglésia lo temporal naixement de nostre admirable Salvador; com d'estos n'hi ha prou de plagues tocant fandangos, boleros, minuets i altres balls profans en los sagrats temples, principalment en est dia, que apar un carnaval tal música d'orgues». ³ Molts organistes, empesos per aquesta permissivitat temporal i per la popularitat que els donava la interpretació de

3. Rafael d'Amat i Cortada, baró de Maldà, *Calaix de sastre*. Barcelona: Curial edicions catalanes, 1987-1994.

les llibertats d'orgue, van fer reculls de les tonades populars que es ballaven i cantaven al seu entorn. Les van escriure als seus quaderns i les tocaven per les festes de Nadal. A diverses localitats catalanes s'han conservat llibres d'orgue amb aquestes llibertats, ⁴ les quals recullen una interessant mostra de les músiques tradicionals de cada contrada. Josep Crivillé ens explica: «Durant tot l'Advent els orgues no tocaven per raó de les privacions i l'austeritat pròpies d'aquest temps. A partir de la nit de Nadal —i ben bé fins a Reis—, els organistes podien tocar allò que volien per antilitúrgic que fos (...) les matines podien arribar a durar fins a més de quatre hores. La gent acompanyava el so de l'orgue amb toques d'instruments simples i populars. En els temples més importants, la carassa que penjava de sota l'orgue bellugava els ulls, obria i tancava la boca i deixava anar grapat de confits, avellanes, castanyes i altres fruites seques que la mainada i els grans s'atropellaven a agafar. Des del presbiteri, hom engegava ocells i coloms que voleiaven per dins del temple atordits per la cridòria i l'avalot». ⁵

Aquestes llibertats d'orgue a alguns llocs, de mica en mica, es van anar estructurant en els diferents apartats de la celebració. A Sant Joan de les Abadesses es conserva una missa anomenada *Missa pastoril 5º tono para las fiestas de Nadal*. ⁶ Es tracta d'un quadern manuscrit on hi ha tot un conjunt de cançons i balls tradicionals recollits per aquelles contrades. Aquestes cançons s'interpretaven la nit de Nadal, i al quadern van agrupades com a Kiries,

4. Alguns d'aquests llibres s'han publicat recentment: Josep Crivillé i Ramon Vilar, *El llibre d'orgue de Lleida. Músiques diverses*. Barcelona: Dinsic, 2003; Joan Pellisa, *El llibre de l'organista Jayme Adrobau, Breda (1826-1844)*. Barcelona: Dinsic, 2011; Josep Crivillé, *El llibre d'orgue de Calaf de Jaume Carrer (1831-1901)*. Barcelona: Dinsic, 2014; Daniel Vilarrúbias, *El llibre d'orgue dels Prats de Rei de Domingo Monfort (1801-1870)*. Barcelona: Dinsic, 2018.

5. Josep Crivillé, *El llibre d'orgue de Calaf...*, cit.

6. DDAA, *Les llibertats d'orgue del cicle de Nadal*, Barcelona: Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya. Fonoteca de Música Tradicional Catalana, 1995.

Gloria, Ofertori, Sanctus, Agnus i altres moments de la missa.

Durant el segle XIX, d'aquest repertori musical més lliure i particular de cada parròquia (o de cada organista) se n'hauria després una tendència que va derivar cap a l'escriptura de misses de pastors per part d'alguns músics compositors de l'època. Tenien un caràcter més elaborat des d'un punt de vista musical i més estructurat pel que fa al ritual religiós. A més, permetien afegir la participació del poble, que podia formar part del cor que les cantava. Aquestes misses de pastors, anomenades sovint en castellà «*missa pastoril*», van agafar una embranzida molt forta, en certa manera podríem dir que es van posar de moda. A moltes poblacions de Catalunya (també a Europa i Amèrica) els organistes o els músics locals destacats en van escriure. A tall d'exemple, val la pena d'esmentar-ne unes quantes de properes:

- *Missa pastoril à cuatro voces y grande orquesta por el maestro don Juan Pont* (SMI: Au-241) (Inventaris dels fons musicals de Catalunya – volum 9: Fons de la basílica de Santa Maria d'Igualada de l'Arxiu Comarcal de l'Anoia).

- *Missa pastoril a 4 voces sobre motivos de las danzas del país en 1872 por José Claramunt y Baltà* (Vilafranca, s. XIX).

- *Missa pastoril a tres voces, órgano ú armónium (composta el 1893) – Antoni Urgellès i Granell* (Vilanova i la Geltrú, 1845-1897).

Així doncs, que des del concili de Trento fins a l'inici del segle XX la cosa s'havia tornat a desmarxar. Per tal de tallar de nou amb aquestes celebracions, que es consideraven massa festives, el 1903 el papa Pius X va publicar el motu proprio *Tra le sollicitudini*. Una normativa que regulava el que havia de ser la música sagrada. Es pretenia apartar els músics mestres de capella i substituir-los per capellans que sabessin música. Els seus articles, en resum, imposaven coses com ara: «que les composicions musicals d'estil modern que s'admetin a les esglésies no continguin res de profà, ni cap reminiscència de motius teatrals»,

Benedicció d'un moltó en una missa del gall a Ripoll a mitjan segle XX (foto Arxiu Sitjes-Rovira)

«una composició religiosa serà més sagrada i litúrgica com més s'acosti en aire, inspiració i sabor a les melodies gregorianes», «la llengua pròpia de l'església romana és el llatí, per tant es prohibeix que en les solemnitats litúrgiques es canti res en llengua vulgar», «no es permet posar preludis llargs al cant, ni interrompre el cant amb peces d'intermedi», «queda prohibit l'ús del piano i altres instruments que no siguin l'orgue», «queda rigorosament prohibit que les bandes de música toquin a l'església», «les dones, que són incapaces d'exercir l'ofici litúrgic, no poden ser admeses a formar part dels cors o capelles musicals», etc. Així doncs, arran de l'aplicació d'aquesta normativa feta pública el dia de Santa Cecília del 1903, les misses de pastors van quedar completament prohibides perquè no s'ajustaven a la voluntat de l'estament eclesiàstic.

Tant a la catedral de Barcelona, on es cantava una missa de pastors amb gran popularitat entre els barcelonins, com a la pràctica totalitat de parròquies d'arreu del país es van deixar de cantar aquestes misses.

Intuíem que a la Llacuna la normativa no es va aplicar per una raó o altra; potser quedava massa lluny del bisbat i no se'n van assabentar, potser el rector de torn va fer la vista grossa... Sigui com sigui, alguns dels cantaires més antics

El rector i un escolanet amb dos pastors a l'església de la Llacuna cap al 1930 (foto Josep Orga i Saumell)

expliquen que els seus avis ja cantaven la missa de pastors de la Llacuna a principis del segle XX i que va anar passant de generació en generació sense deixar-se de cantar mai.

Durant la missa de Nadal a molts llocs també es feia l'ofrena o la benedicció d'una ovella com a part de la cerimònia religiosa. Amades escriu: «*El costum de portar un xai a la missa del gall havia estat general entre els pastors. Passada la funció religiosa, era tornat al ramat i rodejat de totes les atencions, puix que se'l considerava beneït per Jesús. No se'l matava; se'l deixava morir de vell, i hom creia que la seva presència era la protecció més bona per al ramat*».⁷ Aquest ritual també quedava prohibit per la regulació del 1903, però es va mantenir a alguns llocs. Així, per exemple, a la Llacuna hi ha qui encara recorda diferents pastors fent l'ofrena,

7. Joan Amades, *Costumari català...*, cit.

o també a Ripoll se'n conserva una foto de meitats del segle XX, amb el pastor fent l'ofrena i el xai agenollat davant del capellà.

La missa de pastors de la Llacuna és del compositor i organista Antoni Vaqué. Fou escrita durant la segona meitat del segle XIX; hi ha qui diu que pels volts del 1860. La partitura que ens ha arribat és un quadernet imprès de 24 pàgines. Porta per títol «*Missa pastoril fácil; Llamada: Missa de pastores a 2 voces y coro para organo o armonium e instrumentos pastoriles compuesta por el maestro y organista Don Antonio Vaqué*». L'encarregat de la interpretació és el Cor Parroquial de la Llacuna, format sobretot per cantaires de la localitat. Actualment es canta per la missa del gall i al migdia del dia de Nadal. Anys enrere s'acostumava a repetir algun dia més; per exemple per cap d'any i per Reis. Però això era quan el Cor Parroquial participava a totes les misses de l'any.

El Cor Parroquial cantant la missa de pastors el 25-12-2018 (foto X.B.)

Amb relació a l'obra, hem de dir que és una composició d'estil polifònic, constituïda per diverses parts: Kiries, Gloria, Credo, Sanctus i Agnus Dei. Hi predomina el ritme alegre i festiu que ens marca el compàs 6/8, sovint amb l'indicador de tempo *andante pastoril* o bé *allegro pastoril*. A més, sembla fonamentar-se en una estructura rítmica similar a la de la tonada d'*El noi de la mare*. Fins i tot en alguna de les frases musicals de la missa s'hi pot escoltar clarament aquesta nadala com a rerefons. Aquest recurs rítmico-musical d'utilitzar melodies conegudes era habitual a les misses de pastors. Això les feia més populars i també més fàcils d'aprendre, com ens indica el títol de la composició. La tonalitat predominant és la de Do Major. Tanmateix, en diferents parts de l'obra es modula i es passa a altres tonalitats properes com poden ser Sol Major, Fa Major o La menor.

El títol de la missa ens explicita que està escrita per a orgue o harmònim i per a instruments pastorívols. A l'església de la Llacuna es va interpretar amb l'acompanyament d'harmònim fins a primers del segle XXI, moment en què va arribar un orgue al poble. A partir d'aleshores s'ha cantat amb l'acompanyament de l'orgue.

Els instruments pastorívols que esmenta l'encapçalament de la composició es detallen amb anotacions al llarg de la partitura: *flautín, tamboril, baixons, corneta, triángulo, palillos de madera, cuna, con el llorón* i també «*todos los instrumentos*» en algun moment. El «*flautín*» i el «*tamboril*» semblen correspondre al flabiol i el tamborí, que al XIX eren molt usats a Catalunya. A més, per exemple, a la Llacuna hi havia hagut un ball de bastons que havia anat acompanyat per un flabiolaire. Els «*baixons*» són els fagots antics. La «*corneta*» és un antecessor del cornetí, que més tard va esdeve-

La relació entre els pastors i la música sempre ha estat evident. Pastor tocant el sac de gemecs en una pintura del 1880 (aprox.) de Miquel Carbonell

nir l'actual trompeta. Les denominacions «cuna» i «con el llorón» no podem assegurar a què es refereixen. En un primer moment ens podrien fer pensar que són registres de l'orgue, però a la partitura les indicacions per usar registres de l'orgue (per exemple Naz do 15° o Nazard° 12°) hi estan indicats amb una altra tipologia de lletra. Potser «cuna» fos algun tipus de sonall, un instrument de percussió com «triángulo» i «palillos de madera». Pel que fa a «con el llorón», hem de comentar que en determinades zones de Catalunya (com per exemple al Maresme) al sac de gemecs se l'anomena «la ploranera» perquè el seu so a vegades recorda una lamentació o un plor. I per tant, la denominació «con el llorón» podria referir-se a «la ploranera». A més, el sac de gemecs

al segle XIX era molt utilitzat a Catalunya (també per alguns pastors). Desconeixem si el compositor era del Maresme o d'algun indret que usés aquesta denominació. En relació als instruments pastorívols, a la Llacuna no es recorda que s'hagin emprat mai. No descartem que al segle XIX, els primers anys d'executar-se l'obra, s'haguessin utilitzat aquests acompanyaments musicals. De fet, hi ha documentats flabiolaires i músics de sac de gemecs antics a la Llacuna.⁸

L'autor de la missa, Antoni Vaqué, va ser compositor i organista. De la seva vida se'n sap ben poca cosa. Va exercir el magisteri de l'orgue a l'església de Betlem, situada a la Rambla de Barcelona, entre els anys 1859 i 1881. El maig del 1881 es va instal·lar en aquella església un nou orgue amb mecanismes elèctrics del luthier Aquilino Amezua, i aleshores Antoni Vaqué va ser substituït per l'organista Joaquim Porta. Vaqué també va exercir com a professor de solfeig i de piano (va tenir com a alumna Mercè Rigalt, pianista que va destacar a París a finals del segle XIX i principis del segle XX).

Durant la segona meitat del segle XIX, Antoni Vaqué va compondre molta música, sobretot de caràcter religiós. També va fer materials didàctics per a l'aprenentatge de la música, principalment el piano. I fins i tot va escriure músiques per a funcions teatrals i còmiques de l'època. Es conserven obres seves, entre d'altres llocs, a l'Arxiu Comarcal de l'Anoia, l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa, l'Arxiu de l'església del Sant Esperit de Terrassa i a la Biblioteca de Catalunya.

La Llacuna celebra aquesta missa de pastors des de fa molts anys. En realitat no se sap exactament quan i com va començar aquest esdeveniment. La tradició oral amb què aquesta missa ha

8. Vegeu Xavier Bayer, *Música tradicional recollida a Miralles i a la Llacuna*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1991. Arxiu del Dept de Cultura; ídem, *Uns músics del 1687*, a revista *Ancosa*, núm 99, la Llacuna, abril 2017.

estat transmesa de pares a fills, o de generació en generació, ha propiciat que s'hagin produït petites variacions entre la composició original i el que s'ha cantat al llarg dels anys. Cal tenir present que els coneixements de lectura musical habitualment són mínims o bé són inexistents en una gran majoria dels cantaires que ha tingut el Cor Parroquial. Això ha comportat que, amb més de cent anys de cantar aquesta missa, hi hagi hagut una evolució d'algunes frases musicals que s'han distanciat una miqueta de la partitura original. Tanmateix, hi ha hagut anys en què la persona que ha assumit la direcció del cor ha intentat reconduir els cantaires cap a la versió més original. Diríem que, de la mateixa manera que passa amb la tradició, aquesta missa és viva, i que per tant evoluciona amb el pas dels anys. Tot i que podríem qualificar la composició dins dels paràmetres de la música clàssica, a hores d'ara, de la manera que ens ha arribat a la Llacuna, ens cal entendre que potser se situa més a prop de la música tradicional. Certament, doncs, és important saber valorar tant la versió original que va escriure el compositor, com la versió que el poble s'ha fet seva i que es manté viva any rere any com un element propi de la tradició local llacunenca. La riquesa (com passa amb els dialectes d'una llengua) està en la diversitat i a saber escoltar i entendre el valor d'una missa, diríem que singular i única. I, de fet, podem estar segurs que cada any sona una mica diferent respecte de l'any anterior; ja sigui pel canvi que hi va haver d'harmòni i orgue, pels registres que hi posa l'organista, pel nombre i l'equilibri de veus entre els cantaires o també per aquests matisos musicals que la tradició incorpora o modifica de forma més o menys conscient.

En paral·lel a l'evolució musical que ha sofert la interpretació de la missa també s'han produït canvis molt notables en la societat. Durant el segle XIX i XX, el poder de l'Església i la força de la religió eren molt notables, tant a la Llacuna com arreu del país. Els anys posteriors a la Guerra Civil, és a dir, durant el període franquista, el poder

polític va capitalitzar fortament el sentiment religiós... Finalment, els darrers anys el pes de la fe cristiana dins de la nostra societat sembla que ha anat bastant a la baixa. Tots aquests canvis també han repercutit en el cant de l'obra musical. Si abans la missa era un acte de fe i amb un simbolisme plenament religiós, amb els anys ha esdevingut una manifestació de caràcter més aviat sentimental i identitari. Les persones que hi participen (independentment de la seva religiositat) més aviat ho fan com un acte d'estima envers les tradicions locals i envers la cultura pròpia. Diríem que, per una banda, hi ha un sentiment de voler conservar les tradicions que ens han arribat transmeses de generació en generació i, per una altra banda, hi ha el desig de mantenir un patrimoni llacunenca centenari. Veurem com evoluciona tot plegat al llarg d'aquest segle XXI.

XAVIER BAYER GONZÁLEZ (Vilafranca del Penedès, 1962) ha fet de mestre en escoles rurals de l'Anoia i el Penedès i de músic. També ha treballat en el camp de la recerca i la divulgació a l'entorn de la natura i de la música tradicional. A més, ha realitzat un centenar de reportatges i documentals de fauna i natura per a TV3 i altres entitats. Ha participat en més de cinquanta treballs discogràfics. Ha publicat vint llibres relacionats amb les tradicions, amb la música i amb la natura del nostre país.